

Zdeněk R. Nešpor a kol.: *Slovník českých sociologů*

Praha, Academia 2013, 471 s.

Česká sociologie se konečně dočkala svého biografického slovníku, a to hned v reprezentativním vydání u prestižního nakladatelství Academia. Nejde o první podobný pokus, ale jde jednoznačně o pokus nejvzrálější a nejúspěšnější. Zatímco v *Malém sociologickém slovníku*, vydaném v roce 1970 (Praha: Svoboda 1970), se biografická hesla vůbec neobjevila, *Velký sociologický slovník* z roku 1996 (Praha: Karolinum 1996) shromáždil údaje o životě významných českých i zahraničních sociologů do cca 160stránkové přílohy, která nemohla nahradit řádný biografický lexikon. Zasvěcenci jistě znají také *Slovník českých a slovenských sociálně politických myslitelů a sociologů 1848–1980*, který v roce 1986 vydal vedoucí katedry marxisticko-leninské sociologie na pražské filozofické fakultě Antonín Vaněk (Praha: Univerzita Karlova 1986). Ten byl jako příručka při nedostatku lepších přehledů užitečný, ale stále to bylo především dílo normalizační „vědy“: výběr osob a zpracování hesel byly nesmírně tendenční, hesla mnohdy velmi stručná a bibliografie zcela nedostačující. Kvalitní a spolehlivý biografický lexikon tak dosud zůstal jedním z dluhů české sociologie vůči sobě samé i vůči širší veřejnosti.

Nový *Slovník českých sociologů* je výsledkem práce neúnavného badatele v oboru dějin české sociologie Zdeňka R. Nešpora a jeho deseti spolupracovníků. Hesla, kterých je celkem 178, mají jednotnou výstavbu: nejprve jsou představeny základní biografické údaje, pak dílo a přínos české sociologii a nakonec bibliografická část přináší seznamy publikací příslušné osoby i literaturu o ní. Rozsah hesel je více méně úměrný sociologickému nebo obecně kulturnímu významu přibližovaných postav a pohybuje se od 17 tiskových stran (heslo T. G. Masaryk od Miloslava Petruska) po polovinu strany.

Zdeněk R. Nešpor je autorem stručné předmluvy a třetiny hesel (60,5 hesla) následován Miloslavem Petruskem (31,5 hesla) a trojicí Jiří Večerník, Michael Voříšek a Dušan Janák, kteří každý přispěli 17 hesly. Mezi autory je patrná specializace na určité okruhy osob nebo období. Petrussek zpracoval politické velikány české sociologie Masaryka a Beneše, předchůdce sociologie v 19. století (Smetana, Lindner, Durdík) i celou řadu novějších postav spojených převážně s pražskou univerzitou (Ulrich, F. Krejčí, K. Krejčí; ale ne vždy jen s pražskou: F. L. Fischer) a také osobnosti s akademickou sociologií spjaté spíše volněji, ale zato vyznařující na širší společnost významný intelektuální vliv, který má nepřehlédnutelnou sociologickou dimenzi (Čapek, Rádl, Peroutka, Kalandra, Teige). Brněnský sociolog Janák zpracoval hesla týkající se převážně sociologů spjatých s Brnem (včetně rozsáhlého a fundovaného hesla o I. A. Bláhovi), historik české sociologie 60. let Voříšek přispěl hesly právě z tohoto období (Machonin, Kaláb) a rovněž heslem o Miloslavu Petruskovi, který zemřel v době dokončování slovníku. Ekonomický sociolog Večerník je autorem hesel o osobnostech pohybujících se na pomezí ekonomie, sociologie a politiky, jimž se svými třemi příspěvky věnoval také ekonom Vladimír Benáček. Postavy z poslední třetiny 20. století včetně našich současníků (Musil, Potůček) představila Alena Vodáková (8 hesel) a podobně se na současníky zaměřila i Anna Kopecká (3,5 hesla). Jiří Ryba (7,5 hesla) zpracoval převážně portréty sociologů spojených s normalizačním režimem. Do slovníku přispěli ještě dva další spolupracovníci z blízkých oborů: historická demografie Ludmila Fialová hesly věnovanými důležitým postavám české demografie (7,5 hesla) a sociální historik Jakub Rákosník pěti hesly o osobnostech spjatých se sociální politikou a marxistickým myšlením (Nejedlý, Sviták). Největší zátěž a šířka záběru však samozřejmě připadla hlavnímu autorovi Zdeňku R. Neš-

porovi, který napsal fundované rozsáhlejší profily několika velkých postav meziválečné sociologie (Chalupný, Král, Machotka, Mertl, Galla) a celou řadu dalších hesel věnovaných osobnostem ze všech období české sociologie, přičemž se v jeho výběru dost silně projevil také jeho zájem o oblast sociologie náboženství a nábožensky inspirovaného sociálního myšlení.

Zděnek R. Nešpor a jeho spolupracovníci svým slovníkem vytvořili dílo, které bude v biografickém zkoumání dějin české sociologie znamenat důležitý předěl. Hesla jsou informativní, po faktické stránce dostatečně spolehlivá, bez nepodstatného balastu a přehledně napsaná. Uváděná fakta budou čtenáři jistě přezkoumávat a doplňovat o nová, některé akcenty budou sledány ne zcela vhodně položenými a některá hodnocení budou považována za ne zcela adekvátní, ale to je věc vcelku přirozená. Na rozdíl od již zmiňované práce Vaňkovy *Slovník* poskytuje nanejvýš solidní faktografické a výkladové východisko, které se v budoucnosti nebude muset znovu přepisovat od začátku, nýbrž bude možné na ně navazovat. Styl zpracování je u různých autorů poměrně jednotný, snaha poskytnout základní informace převažuje nad interpretacemi a hodnocením, byť i na ně nevyhnutelně dochází. Nejvíce „autorská“ jsou hesla zpracovaná Miloslavem Petruskem, který si to také vzhledem ke svým znalostem dějin českého myšlení a svému postavení v oboru mohl dovolit. Jak už jsem uvedl, Petrusěk napsal většinu „nejtěžších“ hesel o obecně známých osobnostech (Masaryk, Beneš, Čapek aj.), o jejichž životě a díle existuje faktografických přehledů dostatek a předešlým bylo třeba je „situovat“ uvnitř sociologického pole nebo širšího intelektuálního prostředí.

I když je *Slovník českých sociologů* vydaným dílem, nebo spíše právě proto, jsou na místě i určité kritické připomínky. Pokud se podíváme do sousedních zemí, prací, s níž lze nový český *Slovník* nejspíše srovnávat, je čtyřsvazkový *Biografický slovník*

polské sociologie, který v letech 2001 až 2011 vydal Włodzimierz Winclawski (jeho první díl kladně recenzoval na stránkách Sociologického časopisu Jan Sedláček – *SČ/CSR* 2002, 38 (5): 661–663). Polský slovník je se svými 887 hesly a cca 1500 stranami mnohem rozsáhlejší, ale snaha se tomuto úctyhodnému rozměru vyrovnat v díle plnicím obdobnou funkcí pro mnohem menší sociologii českou by neměla valný smysl. Nejnapadnější rozdíl mezi těmito publikacemi zřejmě tkívá v tom, že zatímco části věnované biografii a dílu jsou zhruba stejně dlouhé, v polském lexikonu jsou důkladněji zpracovány bibliografické údaje. V heslech jsou uvedeny základní slovníkové zdroje a bibliografické přehledy, další literatura o osobách včetně recenzí jejich významných textů a soupisy jejich vlastních prací. Hesla často odkazují také na archivy, v nichž lze najít materiály k příslušnému jednotlivci. V tomto ohledu se na polském lexikonu příznivě projevuje delší doba příprav k vydání (v součtu 20 let!). Bibliografické přehledy v českém slovníku jsou v řadě případů také poměrně rozsáhlé a obvykle dostatečně reprezentativní, ale důkladnosti Winclawského publikace přece jen nedosahují. V českém slovníku nejsou uváděny odkazy na starší biografická slovníková hesla nebo recenze významných publikací a soupisy literatury od autorů i o autorech neaspirují na úplnost, nýbrž se omezují na to nejdůležitější.

Výběr osob je u projektů tohoto typu vždy potenciálním předmětem diskusí a je tomu tak i v případě nového *Slovníku*. Nešpor a kol. spolehlivě zahrnuli všechny postavy české sociologie z kategorie „nejvýznamnější“ a „významné“ a věnovali jim adekvátní prostor. Dále už se otevírá prostor pro možné úvahy. Například osobnosti z blízkých oborů nejsou zpracovány vyváženě. Objevuje se poměrně dost ekonomů a demografů, tu a tam nějaký sociální antropolog a filozof, ale více méně chybí např. právní sociologové, historici a politologové. Specifikem, kterého si v díle Z. R. Nešpora

už dříve povšiml polský znalec české sociologie Jarosław Kiliński („A New Wave of Works on the History of Czech Sociology.“ *RCHS Newsletter* 2012 (November): 27–29), je poměrně velký prostor věnovaný představitelům tzv. křesťanské sociologie (Reyl, Vašek aj.). Třebaže záměr neomezovat sféru starší sociologie na (často antiklerikální a protestantský) hlavní proud je sympatický, křesťanská sociologie představuje docela složitý případ, protože nejde o obor aspirující na vědecké poznání společnosti v jakémkoli smyslu slova „vědecký“, ale o součást morální teologie zaměřenou na sociální a politické otázky. Zřejmě je nutné ještě počkat, než bude sociologický význam křesťanské sociologie v některé z dalších publikací Z. R. Nešpora nebo jeho spolupracovníků uspokojivě obhájen.

Pozitivně je třeba kvitovat, že autoři odmítli etnické vymezení „českých sociologů“ a zařadili hesla týkající se slovenských, německých, židovských a dalších osobností spojených s českými zeměmi. Nám pochoptelně blízká slovenská sociologie je tak ve *Slovníku* přítomná prostřednictvím hesel o zakladatelích oboru Antonu Štefánkovi (D. Janák) a Alexanderu Hirnerovi (M. Petrusek), na mladší slovenské sociology se však už nedostalo. „Zemské“ (s. 8) pojetí české sociologie ovšem není bez problémů. Petruskova hesla o Pitirimu Sorokinovi nebo Alfredu von Weberovi nebo Večerníkovovo heslo o rakouském ekonomu Friedrichu von Wieserovi obsahují pozoruhodné informace o jejich spojení s Prahou, přesto je obtížné je považovat za „české sociology“. Zřejmě by bylo výstižnější dílo nazvat *Slovníkem sociologie v českých zemích*, ale tento detail nepatří k zásadním.

Hodné zmínky je i to, že pozornost byla věnována také českým sociologům-emigrantům (Disman, Kolaja, Nehněvajs, v poněkud jiném smyslu i Gellner aj.). V této oblasti autoři už tak úplně nevstupovali do neznáma, protože před dvěma lety vyšla na téma sociálněvědní emigrace kniha Miloslava Petruska (*České sociální vědy v exilu*.

Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2011), na niž mohli navázat. Petruskova publikace se netýká jen sociologů, nýbrž také některých představitelů jiných sociálních věd, přesto však překvapí, že z jejího výběru autorů do *Slovníku* nebylo zařazeno minimálně pět emigrantů (a reemigrantů), kteří sociologicky významné dílo vytvořili, a to Václav Bělohradský, Richard Jung, Ferdinand Kolegar, Vladimír Rys a Jiří Vlasák.

Ač Nešpor v předmluvě výslovně uvádí, že *Slovník* není autory chápán jako „kanonický seznam“, každé podobné reprezentativní dílo tak v akademickém světě s jeho dobře známým sklonem vytvářet hierarchie akademického posvěcení (Bourdieu) brzy začne fungovat. V tomto smyslu je nejvíce „politická“ otázka zařazení žijících sociologů. Ve *Slovníku* byla použita formální hranice dosažení 55 let věku (zřejmě v roce 2012) a vybrány byly ty osobnosti, „jejichž význam je již nyní chápán jako zásadní“ (s. 8). Zařazené žijící osobnosti nepochybně jsou významnými českými sociology, jistě by však bylo možné najít i některé další. Proti poměrně nízké věkové hranici lze namítnout, že čím výše je věk stanoven, tím jsou soudy o kvalitě díla a přínosu pro obor spolehlivější. Patrně by však bylo nejlepší držet se praxe uplatňované v řadě podobných lexikonů včetně Winclawského slovníku a zaměřit se pouze na osoby již nežijící. Smutnou shodou okolností dva nejvýznamnější čeští sociologové současnosti, Jiří Musil a Miloslav Petrusek, zemřeli v době, kdy slovník ještě nebyl vydán, a byli by se v něm tedy objevili, i kdyby byla zvolena zásada, že v něm mohou figurovat pouze autoři již nežijící.

V souvislosti s výběrem hesel představuje asi nejzávažnější problém z hlediska dějin české sociologie to, že do slovníku bylo zařazeno poměrně málo „řadových“ sociologů a socioložek různých generací a různého odborného zaměření. Tou měrou, jak se sociologie zejména od 60. let stávala poměrně velkou disciplínou, počet zá-

stupců oboru přirozeně rostl, avšak řadu jmen, včetně těch v určitých souvislostech „významných“, ve *Slovníku* nenajdeme. Místo těchto „skutečných“ sociologů se do něj dostalo poměrně dost „sociologů“ ve volnějším smyslu. Rozšíření heslového souboru o další, byť méně zásadní postavy české sociologie by vytvořilo ještě reprezentativnější biografickou příručku k dějinám tohoto oboru. Je zřejmé, že o některých z těchto osob by nebylo možné napsat více než jen stručné heslo, buď proto, že nevytvořily příliš rozsáhlé dílo, nebo proto, že o nich řada fakt není známa. I to by však jako příspěvek k důkladnému zkoumání dějin oboru mělo smysl.

Je také jasné, že při tomto inkluzivnějším přístupu by okruh možných kandidátů na heslo dále narostl, pokud by se i nadále trvalo na strategii zařazovat do slovníku i představitele spřízněných oborů. Stačí si zalistovat prvorepublikovými časopisy, staršími ročníky *Sociologického časopisu* nebo některými texty pojednávajícími o dějinách oborových sociologií (několik se jich objevilo v monotematickém čísle SČ/CSR 5/2004 věnovaném české sociologii v letech 1965–1989), aby bylo patrné, že (1) v české sociologii a na jejím rozmezí s jinými sociálními vědami se pohybovala celá řada dalších postav, které mnohdy (byť zdaleka ne vždy) byly a zůstaly jen *auctores minores*, ale jejich biografické zpracování by pro celkové zachycení vývoje oboru bylo užitečné; (2) zejména v dějinách oborových sociologií (urbánní sociologie, sociologie průmyslu, sociologie mládeže, sociologie umění aj.) lze nalézt poměrně dost dalších osobností, na které se ve *Slovníku* už nedostalo. Je třeba doufat, že aspoň některé z nich do sebe zahrne příští vydání, které by v horizontu desetiletí určitě bylo na místě.

Aby nezůstalo jen u tohoto obecného upozornění, je na místě závěrem uvést jména aspoň některých osobností, které by možná stálo za to do některé příští edice *Slovníku* zařadit. Pokud se v něm objevují

ekonomové a statistici jako Antonín Boháč a Karel Maiwald, mohli být uvedeni z prvorepublikových autorů také Leopold Šauer, František Munk a další. Pokud nechybí někteří německojazyční autoři z předválečné doby, mohli být zařazeni i další, jako Emil Lederer, Fritz Sander nebo Hans Kohn, případně z doby novější právní myslitel Ota Weinberger. Je-li heslo věnováno Karlu Teigemu nebo Karlu Čapkovi, mohl být uveden také Jan Mukařovský, jehož studie o estetické funkci vyšla v *Sociálních problémech*, nebo brilantní analytik normalizační společnosti Milan Šimečka. Když už byla značná pozornost věnována předválečné křesťanské sociologii, mohl být zařazen také nynější profesor sociologie a odborník na sociální nauku církve Tomáš Halík. Objevují-li se ve *Slovníku* filozofové František Krejčí nebo Ivan Sviták, nemusel chybět například ani Josef Tvrdý (vedl sociologický seminář v Bratislavě), Jan Patočka (v jehož velkém díle lze najít závažné sociologické motivy), Karel Kosík a další marxističtí filozofové nebo ze žijících autorů Bedřich Loewenstein a Václav Bělohradský. A jistě i mezi současnými sociology a socioložkami lze najít celou řadu osobností, které by si podle subjektivního názoru recenzenta zasloužily být v lexikonu české sociologie uvedeny: absolvent doktorského studia sociologie v Ženevě Miroslav Novák, který stále je nejen politologem, ale i politickým sociologem, mezinárodně uznávaná politická socioložka Zdenka Mansfeldová, dlouholetá ředitelka Sociologického ústavu AV ČR Marie Čermáková, dlouholetý vedoucí katedry sociologie na pražské filozofické fakultě Jiří Buriánek, šéfredaktor jediného českého časopisu zaměřeného na kvalitativní sociologii Zdeněk Konopásek, v Německu žijící socioložka práva a genderu Gerlinda Šmausová a další.

Je s podivem, že práce tak reprezentativní jako *Slovník českých sociologů* neobsahuje seznam hesel a jakýkoli rejstřík, což výrazně snižuje její hodnotu jako pracovní příručky. Pro nakladatelství *Academia* to

není dobrá vizitka a jen se tím potvrzuje už nějakou dobu pozorovaný sestupný trend v kvalitě tzv. kamenných nakladatelství.

Marek Skovajsa

Hynek Jeřábek a kol.: *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2013, 316 s.

Fráze, že stárnutí populace patří k jednomu z nejvýznamnějších rysů společnosti 21. století, se už začíná pomalu stávat otřepanou, byť to nikterak neubírá na závažnosti daného sdělení. Vzhledem k tomu je však až s podivem, že se český knižní sociologický trh tomuto problému dosud věnoval jen sporadicky. Je potěšující, že se tato situace začíná pozvolna měnit. Příspěvek Hynka Jeřábka a jeho kolektivu je pozoruhodným příkladem toho, jak se dlouhá, snad kulturně nebo nedostatkem zájmu podmíněná, mezera v oboru začíná zacelovat.

Publikace *Mezigenerační solidarita v péči o seniory* je produktem sedmi let zkoumání forem rodinné solidarity projevovaných jako péče věnovaná seniorům v rodinách. To je podstatné, neboť se nejedná o téma péče obecně ani o téma seniorů či sociální péče, ani o téma rodiny, ale právě o průsečík těchto sociologických kategorií na podloží velmi konkrétního konceptu solidarity. Z tohoto důvodu bych publikaci necharakterizovala jako „čtení pro úplné začátečníky“. Sice by se z některých náznaků a opisů knihy v propagačních materiálech, a to včetně samotné úvodní kapitoly, mohlo zdát, že jde o publikaci o pečovateli a pro pečovatele, ale to je zavádějící. Obsahem je totiž solidní, teorii budující sociologie a pokročilejší metody analýz, které jsou (někdy) prezentovány tak, že bez alespoň minimální znalosti oboru se orientace ve výsledcích stává ne úplně triviální. To ovšem není potřeba chápat jako výtku, spíše jen jako korekci očekávání, s kterým mohou někteří

lidé knihu brát do ruky. A doufám, že jich bude hojný počet, publikace si to dle mého názoru zaslouží.

Z výše uvedeného již lze tušit, že text nezačíná u Adama (rozuměj u demografických prognóz a statistických modelů potřeby péče ve stárnoucích společnostech), ale rozbořem vývoje teorií mezigenerační solidarity a rodinné soudržnosti. Výklad zahajuje u klasiků (Durkheim, Tönnies, Simmel apod.) a sleduje téměř chronologicky aplikaci jimi stanovených východisek na rozvoj debaty o složkách solidarity a jejich projevech. Připravuje tak půdu pro empirické části, které chtějí „ukázat, jak solidarita pomoci a péče souvisí s ostatními složkami mezigenerační solidarity“ (s. 30). Nejedná se přitom o klasický model úvod – teorie – empirie – závěr. Na to jsme upozorněni i v úvodu, kde je pod nadpisem „Jak knížku číst“ uvedeno poněkud nestandardní: „Začněte třeba osmou kapitolou.“ (s. 16) To je umožněno tím, že kromě společného úvodu a shrnujícího závěru má kniha spíše charakter monografie editované než striktně kolektivní. Každá ze substantivních kapitol má svého autora či autorskou dvojici a z kapitoly do kapitoly se proměňují i použité datové zdroje, kterých je celkem pět – hloubkové rozhovory, ohniskové skupiny a tři výběrová šetření. Tematicky spolu ale komunikují a vzájemně se doplňují a poslední, dvacátá kapitola jejich hlavní zjištění stručně a výstižně shrnuje.

Technicky je publikace zpracovaná velmi kvalitně. Hlavní autor věnoval velkou pozornost „průvodci čtenáře“ celou publikací, detailnímu popisu metodologie a použitých datových zdrojů, což výrazně usnadňuje orientaci ve zpracovávaných tématech i závěrech. K publikaci je přiložený CD-ROM s dokumentací provedených výzkumů, včetně použitých dotazníků a scénářů, což je taktéž nesmírně uživatelsky příjemné. Jazyk je čtivý, i když probírané téma klade vyšší nároky na čtenářskou pozornost a soustředěnost (např. popis různých typů solidarity v kap. 11). Grafy a ta-